

МИНАЛО

4/2008

ХАЙДУТ ВЕЛКО ПЕТРОВ(ИЧ) НА СИНУРА НА БЪЛГАРО–СРЪБСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ В ЗОРАТА НА БАЛКАНСКИЯ НАЦИОНАЛИЗЪМ*

Ваня Рачева

На 7 ноември 1986 г. с особена тържественост е открит пътят Костичовци – Дреновец, част от по-мощабен проект за реконструкция и изграждане на нови пътни обекти на територията на тогавашния Видински окръг. В духа на времето, на събитието присъстват видни държавни и партийни функционери от окръжно и общинско ниво, местни жители. Особен гост е заместник-министърът на вътрешните работи и директор на тогавашната Народна милиция генерал–лейтенант Иван Димитров¹. Именно негова е честта да открие скулптурната фигура *Хайдутин*, дело на проф. Илия Илиев, разположена до самото шосе, в местността Хайдушки дол между двете села, свързвани от новия път².

През лятото на 2004 г. бях на “теренно проучване”, при свои роднини, в района на Белоградчишко. Събирах информация за популярността на Хайдут Велко сред местните жители. Разговарях с различни хора в Белоградчик, Воднянци и Медовница, а също и във Видин, и всички знаеха кой е народният герой Хайдут Велко. Разгледах и Белоградчишката крепост, построена сполучливо в съчетание с уникалния природен обект, известен като *Белоградчишки скали*³. За съжаление, не успях да получа от музейните

* Начален вариант на този материал бе представен през април 2006 г. на конференция на Българско общество за проучване на XVIII век на тема: Пътища и граници: утъпкани и нови. Вж.: <http://www.bulgc18.com/roads/bg/V-Racheva.htm>

1. Открит е нов път – Червено знаме, 15 ноември 1986 г., 1; ДА-Видин, ф. 489, оп. 29, а. е. 190, л. 46–48. Присъствието на гост от такъв ранг на откриването на незначителна междуселищна пътна отсечка може да се обясни с факта, че ген. Иван Димитров е родом от с. Костичовци.

2. Вж.: Приложение № 1. Снимката е правена през май 2006 от г-н Васил М. Василев.

3. Вж.: Приложение № 2 и № 3. Скалата, която прилича на човешка глава, носи името на Хайдут Велко. Проучванията ми във Видински окръг във връзка с популярността на Хайдут Велко продължават през юни 2007 и юни 2008 г. (при теренно–научна експедиция, финансирана по договор № 097 от 2007 г. и № 081 от 2008 г. на НИС при СУ Св. Климент Охридски). За историята на Белоградчишката крепост вж.: Тодорова, М. Крепостта Калето. <http://www.albacita.com/history.html>. В периода 1958–1964 г. крепостта е частично реставрирана, пригодена е за посещения, включена е в 100-те национални обекта и е обявена за паметник на културата. Днес единствено графиките на Феликс Каниц дават представа за вида ѝ през XIX в.

работници достоверно предположение откога една от масивните скални фигури носи името на Хайдут Велко. Информацията би била важна, защото естествено оформената скала е единствената сред дузината такива, която носи име на реална историческа личност.

Посетих и споменатото село Костичовци, на пътя край което се издига величественият почти триметров паметник. По упоритото свидетелство на местните жители той е посветен на тачения в този край Хайдут Велко. Макар лично да се уверих, че няма никакви следи от настояща или предишна идентификация на каменната скулптура, мнозина твърдяха, че на паметника е имало специална плоча с неговото име. Особено запален бе разказа на един, иначе земен, около 80-годишен старец, бивш ръководител на местното читалище, със запазени цветисти спомени за повечето значими обществени събития и практики, съпътствали живота му, преминал под знака на изграждането на социализма. От него всъщност получих и първата информация за неофициалната идея за поставянето на този паметник точно на това място и интересни сведения за практическото ѝ реализиране. След това, доколкото е възможно практиката за отклоняване на целеви средства да се фиксира в документи, историята се потвърди частично от пазеното в Държавен архив – Видин и от допълнителни устни свидетелства на лица, тогава свързани служебно с изграждането на пътя Костичовци – Димово⁴. Но не за това е дума в статията.

***

Районът на действие на историческия герой и сръбски войвода Велко Петров(ич) е значително по-голям, но в зората на балканския национализъм митът за него е особено популярен в днешна Северозападна България и днешна Източна Сърбия (специално в района на областта Ключ, Неготинска Крайна и Църна Река). Т. е. територията, най-условно рамкирана от градовете: Видин, Белоградчик (в България), Зайчар, Неготин и Кладово (в Сърбия). Върху българската част от този регион фокусирам изложението в тази статия. В края на XVIII и началото на XIX в., когато живее реалният Хайдут Велко, по-голямата част от тази територия е в границите на Видинския санджак. В църковно отношение повечето от епархиите в района след унищожаването на Печката патриаршия през 1766 г. и особено след Свищовския мир от 1791 г. до 1833 г. са в подчинение на Видинската митрополия⁵.

Приема се, че днес от двете страни на границата в очертанния регион живеят съответно българи и сърби. Но практически и от двете страни на междата има много влашки
4. Изказвам своята благодарност на г-н Георги П. Тодоров от с. Медовница, г-н Методи Л. Петров от с. Воднянци, г-жа Румяна Петкова кмет на с. Костичовци, г-н Никола Плавшич, историк в Музеј Крајине в гр. Неготин, Сърбия, г-жа Емила Петровиц, етнолог и директор на Музеј Крајине в гр. Неготин, г-н Иван Спасов, сега живеещ в София, г-жа Недка Живкова и г-жа Божанка Николова от Видин за сърдечното и добронамерено желание да подпомогнат търсенията ми.

5. За променящите се административни и църковни граници в региона вж.: Бојанић–Лукач, Д. Нова сазнања о Крајини (Сараџ–ели и Тимок). Във: Сборник радова са научних скупова у Неготину и Кладово поводом обележавања 170 године од погибије Хајдук-Велка Петровића и 150 година ослобођења од Турака. Неготин–Кладово, 1984, 33–43. Лачев, М. Административно деление и граници на Видинския санджак през XV–XVI в. Векове, 1988, № 5, 60–63. Lačev, M. Limites et métropolitiques de l'éparchie de Vidin au XVIII–e siècle (D'après les documents ottomans). – Etudes balkaniques, 2000, № 1, 156–166 и посоч. литература. Радосављевић, Н. Видинска митрополија 1739–1834. Историјски часопис, 49 (2002), 2003, 163–182.

селища⁶. В края на XVIII и първата половина на XIX в. поселищната характеристика обаче не е толкова категорична, а езиковите и етнически различия между живеещите не са така ярки. Районът е подложен на големи демографски промени в резултат на австро-турските войни от XVIII в., когато на мястото на изселеното се християнско славянско население се самонастаняват влашки крепостни селяни. В градските центрове и определени села живее значително турско население. Във Видин има и немалко евреи. Големи размествания се отбелязват по време на т. нар. кърджалийски размирици, когато в района на днешната българо-сръбска граница в района Кула – Зайчар се заселват българи от Тетевенско. Влашко население се преселва отсам Дунав във Видинския санджак и по време на самостоятелното управление на Осман Пазвантоглу. Не на последно място, демографската картина е допълнена от разселвания и принудителни размествания, извършвани по време на Първото сръбско въстание от 1804-1813 г. и на руско-турската война от 1806-1812 г. в резултат от прилагане политиката на т. нар. “опожарена земя”, при която се създава широк пояс от “ничия земя” през която двете воюващи страни взаимно се нападат. Тези факти засилват процесите на диференциация и постепенна асимилация, свързани с отказ от една култура, смесени бракове и езиков преход през поколенията.

Едно бъдещо подробно изследване вероятно ще докаже, че в разглеждания тук район процесът на национално обособяване тече по-бавно от другите части на етническата българска територия. Обяснението за това как в продължение на няколко поколения придобитите нови принадлежности се усложняват на различни нива, смесвайки се със старите, обаче не е предмет на този текст. В статията само се изнасят и съпоставят факти, подсказващи механизмите чрез които една формираща се нация (българската) в конкуренция с една автономна държава (Княжество Сърбия) мотивира своите териториални претенции в епоха на преход към Модерното време. А особена роля в легитимиранието на властта върху дадена територия играят митовете.

Това може би е част от разковничето за популярността именно на герой като Хайдут Велко от двете страни на българо-сръбската граница. Макар в този текст да се разглежда специално българският пример, трябва да се посочи, че Велко е с ранг на национален герой у съседите сърби⁷, популярен е и на румънска земя.

За историческата личност Велко Петров(ич) може да се напише повече от една статия. Тук ще отбележа само най-същественото от известното за дейността му въз основа на публикувани руски, австрийски, френски и сръбски автентични документи. Запазени са и няколко български приписки от епохата, несъмнено има и турски документи, но последните не са ми известни.

Роден е около 1780 г. в село Леновац, Зайчарско. Загива на 18 юли 1813 г. при отбраната на Неготин в трагичния епигон на Първото сръбско въстание. Остава наслед-

6. Благодаря на колегата от Исторически факултет на СУ Св. Климент Охридски Георги Николов, който сподели с мен изнесената на проведена през април 2002 г. конференция в гр. Зайчар, Сърбия информация за числения състав на влашките села в Източна Сърбия и във Видинско.

7. Станисављевић, В. Хајдук Велко у народној и уметничкој књижевности. Във: Зборник радова са научних скупова..., 11–22. Пешић, Р. Хајдук–Велко у народном певању и приповедању. Във: Зборник радова са научних скупова..., 23–28. Станојевић, Т. Хајдук Велко Петровић у историји и народној традицији. Неготин, 1998. Plavšić, N. Portret Hajduk Velka Petrovića i njegova likovna, spomenicka i komercijalna upotreba u Negotinskoj krajini. – Mokranac, Negotin, № 5, 2003, 54–58. Вж.: също: http://www.muzej-krajine.co.yu/muzej_hajduk_veljka.htm

ник – син Рако. Има двама по-малки братя – Милутин и Милко. Първият става сръбски чиновник в Неготинско по времето на Милош Обренович и умира през 1861 г. в Пожаревац, а най-малкият – Милко Петрович участва като сръбски доброволец в руската армия във войната срещу Османската империя от 1828–1829 г. Загива при една от атаките на Силистра през юни 1829 г.

Подвизите на Велко започват през 1803 г. като хайдутин. Известно време е сред наемниците на Осман Пазвантоглу, за което още в средата на 50-те години на XIX в. пише Георги Раковски⁹. Този период от дейността му е обвеян в тъма, явно защото влиза в противоречие с упорито изграждания легендарен образ на народен закрилник и борец срещу робството.

Първите сведения за включване на Хайдут Велко на страната на въстаналите през 1804 г. сърби са от 1807 г., същата, когато неочаквано умира Пазвантоглу и която отбелязва първата обща акция на руси, сърби и българи в наскоро започналата руско-турска война. Документите ни помагат да проследим акциите на дружината му, която наброява около 3000 д.,¹⁰ и се самоиздържа от плячка в планинския район от Видин до София и по пътя за Ниш¹¹. Действията му са самостоятелни, всяват паника у противника и му нанасят материални и човешки щети, осигуряват придвижването на сръбските войски в посока Ниш и съдействат за засилване брожениято сред българското население в Белградчишко и Берковско.

Следващата 1808 г. е особено показателна. Географията на въстаническа Сърбия е доста променена: цели села изчезват от картата и се появяват нови. Велко командва от извора на Тимок чак до Ниш и с разбойническите си действия гради имидж, донесъл му прякора *Големия крадец*¹¹. През същата година се сключва примирието в Слободзия, по което сърбите, като съюзник на Русия, също са страна. Но заточилите се месеци без сражения затрудняват издръжката на бекярите и част от тях забягват временно при султанската армия или при кърджалиите. Липсата на “работа” води и до стълкновения между отделните войводи на тема “кой е по-юнак”. Велко и дружината му не стоят мирни и техните нападения над села в района на Белградчик, принадлежащи на Видинския паша, довеждат до прекратяване на примирието¹². По-късно, през юли, е сформирана по заповед на руския главнокомандващ специална руско-турско-сръбска комисия, за да

8. Гавриловић, М. Милош Обреновић. Књ. III (1827–1835). Б., 1912, 133–134, 135, б. 2, 453–456. Гавриловић, С. Личности и догађаји из доба Првог српског устанка. Нови Сад, 1996, 7–8, б. 1. Станојевић, Т. Цит. съч., 42. Чолов, П. Българските въоръжени чети и отряди през XIX в. С., 2003, 18.

9. Раковски, Г. С. Горский пътник. Повествователен спев. Съчинения. Т. 1, Проза. Поезия. С., 1983, 393. Димитров, Г. Княжество България. Историческо, географско и етнографическо отношение. Ч. II, Пловдив, 1896, 81, 106, 220. Гавриловић, С. Цит. съч., 11. За Осман Пазвантоглу и отношението му към християните в региона вж.: Gradeva, R. Osman Pazvantoglu of Vidin: Between Old and New. In: The Ottoman Balkans, 1750-1830. Edited by f. F. Anscombe. Markus Wiener Publishers, Princeton, 115–161.

10. Дойнов, Ст. Българите и Първото сръбско въстание. Исторически преглед, 1970, кн. V, 64–65. Достян, И. С., В. Чубрилович. Первое сербское восстание 1804–1813 г. и Россия. Т. 1, М., 1980, 348, д. 214. Гавриловић, С. Цит. съч., 7–8, б. 1, 9.

11. Исписи из Париских архива. (Грађа за историју Првога Српскога устанка). Приредно М. Гавриловић. Књ. I, Б., 1904, 371–375, д. 319.

12. Достян, И. С., В. Чубрилович. Первое сербское восстание 1804–1813 г. и Россия. Т. 2. М. 1983, 23–25, д. 17. Гавриловић, С. Цит. съч., 9–11, 203–220.

разследва *золумаджните* от двете страни и тя педантично установява нанесените щети. Документите сочат, че войводата Велко, командващ над 6000 д., е отговорен за самоволно нападение и за отнемане насила на пари и добитък от 14 български села, половината от които днес са в България. Велко дори временно е отстранен от командването¹³.

Последвалото “падане на рейтинга” на народния закрильник, както може да се очаква, е сигнал за нови подвизи. За това благоприятстват и възобновените военни действия на руската армия в района на Силистра. През пролетта на 1809 г. Хайдут Велко проявява доказана храброст в сражения от Белоградчик до Ниш. От това време са и първите документирани организирани преселвания на българско население във вътрешността на Сърбия, осъществени от неговите отряди във връзка с военната обстановка. Това, а също и временните неуспехи при Ниш, Делиград и Баня от горещото лятото, са сред причините документите да говорят недвусмислено за минаване на българско население *при турците* и за *бунтове на бекари при Ниш*¹⁴. Втората половина на 1809 г. бележи и първото по-сериозно спречкване на Хайдут Велко с Карагеорги. То е свързано с позицията на последния относно едностранното обвързване с Русия. В този спор Велко застава на страната на т. нар. източни войводи, които имат реална полза от продължаване на войната, подкрепена с руско оръжие и пари¹⁵.

Теоретиците на т. нар. колективна памет¹⁶ приемат, че тя в по-голяма степен се гради на забравеното, отколкото на спомненото. Защо българите от района забравят плячкосването и последвалото принудително разселване, свързано с името на Хайдут Велко? И дали липсата на достатъчно писмени български извори от епохата осигурява по-късната възможност за свободна словесна интерпретация на предаваната памет? Интерпретация, която чрез силата на фолклора и във времето на патриотичен подем, може да постигне дори заличаване на част от тази памет.

1810 година поставя Велко пред нови предизвикателства. През лятото той вече воюва съвместно с руски казаци в района на Бърза Паланка, Кладово, Неготин, Баня и дори Ниш. Помага за овладяването на областта Ключ, единствената територия, осигуряваща пряка връзка на руската армия със сръбските встаници. Логично идват и първите руски отличия (златен медал с протрета на императора и златна сабя, украсена с елмази)¹⁷.

Заработеното през 1810 се материализира с пълна сила през следващата година, когато Хайдут Велко получава официално назначение от Сръбския правителствен съвет

13. Дойнов, Ст. Цит. съч., 67. Први српски устанак. Акта и писма на српском језику. Књ. I, 1804–1808. У редакцији Р. Перовића. Б., 1977, 372–373, д. 369 и сл., 374–375, д. 372, 377–378, д. 377, 401, д. 424. Достјан, И. С., В. Чубрилович. Цит. съч. Т. 2, 21, д. 15, б. 2, 23–25, д. 17 и сл., 47, д. 37. Гавриловић, С. Цит. съч., 27–28.

14. Достјан, И. С., В. Чубрилович. Цит. съч. Т. 2, 73–74, д. 59, 79–80, д. 66, 85–86, д. 71, б. 1, 110–111, д. 97, б. 2. Гавриловић, С. Цит. съч., 11–14, 28.

15. Достјан, И. С., В. Чубрилович. Цит. съч. Т. 2, 100–101, б. 2, 103–104, д. 89, 121, б. 2, 127, д. 113. Гавриловић, С. Цит. съч., 13–17, 28.

16. Лоуентал, Д. Миналото е чужда страна. С., 2002. Нора, П. Между паметта и историята. Проблематика на местата. Във: Места на памет. Т. 1 От републиката до нацията. С., 2004, 35–71. Рикьор, П. Паметта, историята, забравата. С., 2006.

17. Исписи из Париских архива..., 537 д. 489, 500–602, д. 539. Достјан, И. С., В. Чубрилович. Цит. съч. Т. 2, 143–145, д. 128, 151–152, д. 135, 155, д. 139, 170–171, д. 158, 172–173, д. 159, 173–174, д. 160, 177–179, д. 164, 175–176, д. 162, 176–177, д. 163, 181–183, д. 167, 183–185, д. 168, 188–189, д. 173, 195, д. 180, 239, д. 235. Гавриловић, С. Цит. съч., 16–19, 28.

за войвода и сръбски управител на Неготинска нахия¹⁸. А в промеждутъците на примирие и дипломатически преговори, той се заема със стопанска дейност, като през 1812 година закупува пристанището и митниците в Крайна. (Документирани са големите му богатства, намерени от турските войски след превземането на Неготин^{18a}). В края на годината тръгват и слухове¹⁹, че Велко се е помирил с наследника на Пазвантоглу, управителя на Видин Мола паша¹⁹. Но идва трагичната 1813 година и времето на такива като Мола паша и Хайдут Велко изтича. При отбраната на Неготин Хайдут Велко проявява безпримерна храброст и оправдава славата си на голям юнак. На 18 юли 1813 г. умира историческата личност Велко Петрович²⁰ и се ражда митът.

Документите изобилстват с подробни и детайлни описания на реалните подвизи на Велко. А те сериозно подпомагат технологията за създаване на герой. Нейната цел е не да изяснява действителността, а да идеализира образа, притежаващ качества, които го отличават от всички останали. Грубостта и бъркотията на епохата пък изковават образа на народен закрилник, осъзнал своята мисия (не случайно една от най-спряганите за негови реплики е: *Глава си давам, Крайна не давам*), който след като постигне целта си, мечтае за единствена награда – славата.

Както може да се очаква, началото на мита за Хайдут Велко, трябва да се търси в Сърбия. То е поставено през 1826 г. от сръбския книжовник и политик Вук Караджич. От позицията на свидетел в качеството си на писар и приятел на Велко, той написва и публикува първата му биография²¹. С таланта на майстор на словото, В. Караджич внушава доверие в разказаното за Велко, с когото заедно са управлявали, яли, пили и се веселили в Тимощка Крайна в размирните 1807–1813 години. Текстът се превръща в изключително ценен, използван рационално и до днес източник.

Особена естествена граница в буквален и преносен смисъл в изграждането на сръбската версия за войводата Велко Петрович и раздалечаването от българския образ на Хайдут Велко в перспектива, ще се окаже годината 1833. Тогава към Сърбия в резултат на инспирирано въстание са присъединени т. нар. шест отнети нахии, които са обещани на княжеството по два международни договора (Букурещкия от 1812 и Одринския от 1829 г.) В тези граници попадат и част от разглежданите тук райони, тези на Неготинско и Зайчарско²².

Следващият етап от популяризиране образа на “сръбския” Велко като войвода на Неготин и национален герой, е свързан с началото на 40-те години на XIX в. Тогава Санктпетербургската академия на науките подема инициативата за събиране на доку-

18. Станојевић, Т. Цит. съч., 27-32. Заповедта вж.: на интернет-страницата на Историческия архив Тимочка Крайна в гр. Зайчар, Сърбия: <http://www.arhivzajecar.org.yu/images/f02.jpg>
18a. Косвено свидетелство за Велковото богатство е информацията за съдебните спорове и делби между наследниците му (двамата му братя Милутин и Милко и двете му жени Мария и Стана). Повече вж.: Стојковић, Д. Чучук Стана (1795–1849). Жена Хајдук Велка и грчког народног хероја Георгакиса Олимпиоса. Вџв: Ж. Лазић, Д. Стојковић. Чучук Стана. У књижевности и историји. Неготин, 1999, 164–167.

19. Карацић, В. Хајдук–Велко Петровић. Вџв: Животи српских војвода и других знаменитих срба. Б., 1961, 52. Достян, И. С., В. Чубрилович. Цит. съч. Т. 2, 249, д. 248, 258, д. 259, 334–335, д. 312. Гавриловић, С. Цит. съч., 21–23, 267, 269.

20. Карацић, В. Цит. съч., 52–56. Достян, И. С., В. Чубрилович. Цит. съч. Т. 2, 332, б. 3. Гавриловић, С. Цит. съч., 24–25, 29–30.

21. Карацић, В. Цит. съч.

22. Гавриловић, М. Цит. съч., 418–428, 435–446, 453–460, 463.

ментация за руско-турската война от 1806–1812 г. и за Първото сръбско въстание, както и за сътрудничеството на руската армия и сръбските въстаници против Османската империя. През 1841 г. руският посланик в Цариград се обръща към сръбското правителство с молба на територията на Сърбия да започне събиране на материали и разкази на преживели участници в тези събития. Идеята съвпада с естествената необходимост от създаване на национален пантеон на една самостоятелна нация, която легитимира пред гражданите си и пред света своите териториални претенции. Затова акцията в Княжество Сърбия е организирана с лекота от Министерството на просветата, което задължава окръжните началства в своите райони да съдействат активно²³.

Така през 1844 г. на южната стена на изградената през 1803 г. в Неготин църква *Рождество на Пресвета Богородица*, Милутин Петрович поставя надгробна плоча от червен мрамор със стихове на популярния сръбски поет Сима Милутинович. Те започват така: *Тук се пазят, тук почиват останките на безсмъртния Сърбин, сръбския юнак Велко Петрович, Караджорджев прославен войвода и господар на неготински окръг...* Разказва се, че костите на тайно и набързо заровения до Неготинската църква през 1813 г. Хайдут Велко, са намерени през 1854 г. и препогребани в една гробница с тези на брат му Милко Петрович, донесени в Сърбия от брат им Милутин²⁴...

На този фон е интересно да се види и съпостави как изглежда събуждането на българската колективна памет за героя Хайдут Велко, роден в село Леновац, Зайчарско. И кои са механизмите, които елитът на една оформяща се нация, без ресурсите на държавните институции, може да използва за създаването на свой политически мит в зората на балканския национализъм. Опитът ми да открия сигурни данни и информация относно публична популярност на Хайдут Велко през първата половина на XIX в. сред българите в национален мащаб засега не се увенчава с успех. В издадените през 1842 г. от Иван Богоров *Български народни песни и пословици* сред 12-те песни последната е посветена на един Велко²⁵, но той трудно би могъл да се идентифицира с нашия герой.

Особено показателен е примерът с популярния през Възраждането текст на Георги Раковски, отпечатан през 1857 г. Става дума за *Горски пътник*, чийто автор споделя пресни спомени за личния си опит в *горското воюване* и е почти сигурно, че би се впечатлил от примера на храбрия Хайдут Велко, ако знаеше подробности за неговото участие в сръбското въстание. Но Раковски свързва името му в своята поема само с дружините на Пазвантоглу, както вече бе посочено. Всъщност Раковски ще има време да се запознае подробно не само с народните предания и легенди за Велко, защото тепърва му предстои да живее известно време в Неготин. В подробните бележки към своята поема той обаче само мимоходом споменава за българското участие *във всички карагеоргиеви дружини* и отсича: *но сръбская история мълчи и не казва нищо о тому!*²⁶.

Вероятно за първи път във възрожденското публичното пространство името на Хайдут Велко като български герой е популяризирано успешно от братя Димитър и Константин Миладинови в отпечатания от тях през 1861 сборник с народни песни. Тази книга е широко рекламирана и става популярна сред българите. Сред 665-те песни, цели три са посветени на Хайдут Велко. За съжаление, съставителите не отбелязват от къде са за-

23. Вълчев, Г. Поборници от Видинския край. Посвещава се на 150-годишнината от въстанието в Северозападна България. Ч. 2, Видин, 2000, 28.

24. Гаврилович, М. Цит. съч., 135, б. 2. Вълчев, Г. Цит. съч., 14-15; Вж.: <http://www.negotin.info/istorija/veljko.php> и Приложение № 4 и № 5.

25. (Богоров, Ив.). Български народни песни и пословици. Събра Ив. Богоев. Кн. I, Пеща, 1842, 52, № XII.

писани те, каквато е практиката за повечето песни в сборника²⁷. По-интересно за темата тук е друго. Една от трите песни е прочутата *Болен ми лежи Кара Мустафа*, в която лирическият герой съответства на историческа личност, известна като един от доверените и способни командири от отрядите на Пазвантоглу. В песента довчерашият кърджалия отстъпва след смъртта си именно на Хайдут Велко *дългата пушка, острата сабя и враното конче* (а в някои варианти и *верното либе*) – неотменими атрибути на всеки герой. Тази именно песен е сред любимите на сръбския княз Милош Обренович и той нарежда да бъде свирена като марш при публичното четене на хатишерифа за обявяване на сръбската автономия през 1830 година²⁸.

Следващ връх в опитите за популяризиране на българския Хайдут Велко е годината 1868, когато от април до юли в. Дунавска зора публикува поредица от статии под общото заглавие *Черти от военен дух у съвременните българи*. За автор се приема Пандели Кисимов, който и по-късно ще се изживява като историк на Възраждането. Той изхожда от убеждението, че *военната добродетел на един народ отвежда го в пътя на неговото освобождение и независимост, и го води към политическия живот*. Целият текст иска да докаже, че българите не отстъпват на съседите си гърци и сърби по отношение на военните им подвизи при тяхното освобождение. Всички факти са подчинени на тази идея. Авторът твърди, че статията му е написана главно въз основа на устни предания, защото *черната тежка съдба е затрила много документи*²⁹. Но едно сравнение с цитирания по-горе текст на Вук Караджич, ще покаже кой е първоизточникът на Кисимов при описание на битието на Велко и как майсторски той обръща и тълкува някои от фактите и интерпретациите на сръбския просветител в полза на българската кауза.

1868-ма всъщност е годината, в която се проваля поредната покровителствана от Русия акция за българо-сръбско политическо сътрудничество, материализирана чрез съдбата на Втората българска легия в Белград. Внушението на текста *Черти от военен дух у съвременните българи* е умело подсилено от постоянни информации за вътрешната и външна политика на Сърбия. В няколко броя например подробно се проследява атентата срещу сръбския княз Михаил Обренович. Присъстват чести коментари за промененото отношение на сръбските официални власти към българските легионери, за сръбската пропаганда в някои области на Македония. Видно е как на практика историческата и

26. Раковски, Г. С. Цит. съч., 396. За влиянието на този текст върху българската хуманистичност вж.: Станева, К. Апология на българското. Творчеството на Георги Раковски. С., 1996, 74–117. Аретов, Н. Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словестността от XVIII и XIX век. С., 2006, 135–155. В свой текст от 1863 г., разглеждайки същата тема, Раковски вече предвижда да отдели специално внимание на Хайдут Велко и неговите бежари. Вж.: Раковски, Г. С. Съчинения. Т. 2 Публицистика. С., 1983, 539–540.

27. Български народни песни. Братя Миладинови. Фототипно издание, С., 1981, 330–331.

28. Пак там, 331. Гавриловић, М. Цит. съч., 289–291. По-подробно за различните варианти на песента вж.: Станисављевић, В. Хајдук Велько у народној песни. Б., 1988, 80, 86, 87, 95, 96, 102, 122–124, 143. Живков., Т. Ив. Песните за Хайдут Велко и Инджето и възрожденската песенна традиция. Във: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-та годишнина на акад. П. Динеков. С., 1983.

29. За авторството на Пандели Кисимов вж.: Иванова, Д. По следите на анонимното авторство в печата през Възраждането. Пловдив, 2000. Поредицата започва във Дунавска зора, г. I, бр. 24, 22 април 1868 г., 88–89. Текстът за Велко е в бр. 32, 1 юли 1868 г., 117–118 и в бр. 33 от. 8 юли 1868 г., 120а–121.

колективната памет се подхранват със силни чувства и емоции.

Тук не е нужно да се представя подробно изгражданият от Кисимов образ на Хайдут Велко в разглежданата вестникарска поредица. Достатъчно е да се спомене, че авторът с лекота оправдава службата на Велко при Пазвантоглу като *главатар на неговата дерибейска конница, съставена от чисти българи* с внушението, че целта оправдава средствата: *Хайдут Велко из Видинско имал на ум народната независимост*. По същия начин е обяснено и участието му в сръбското въстание, където с действията си се прочул, *работейки като дойде време да ся повдигнат и Българите*³⁰. Без да притежава особен художествен талант, авторът успешно отлива формата, мултиплицира един вид шаблон на мита на всички подобни герои. И на практика създава стереотип, при който достоверността не се нуждае от доказателства. (Пример са срещаните и до сега в исторически изследвания тези за намерението на Хайдут Велко да воюва за българска независимост и да помага за освобождението на сърбите с надежда, че когато дойде време за българското освобождение, те ще отвърнат по същия начин; за предателството на сръбските войводи, които го изоставили при отбраната на Неготин през 1813 г. и т. н.). Този пример ясно потвърждава азбучната истина как писаното слово е способно да съживява колективната памет. А също и да стимулира устната традиция и да служи като извор, подхранващ историческа фикция.

Особено интересен е и следният текст, свързан с името на Петко Р. Славейков. Той е показателен за политическия потенциал на символно натоварения образ на Хайдут Велко. В кратък материал под заглавие *Великодушие и юначество*, отпечатан в книжка шеста на детското списание *Пчелица* през 1871 г., сладкодумният разказвач достъпно и търпеливо обяснява на потенциалните си читатели какви качества трябва да притежава идеалният юнак. Дава и следното определение за "юначество": *онова безстрашие на човека, което показва той кога предлежи за големи и добри работи, като излага себе си със всяко благодарение на смърт за доброто на сънародниците и съотечествениците си и безропотно търпи каквито и да са други скръбни и внезапни злочестини в животът*. Задал така рамката, Славейков изброява дузина митични българи, които според него отговарят на високи критерии. Първият от тези *наши сънародници е Неготинският герой хайдут Велко*³¹ (така в текста – бел. моя, В. Р.).

Българската преса още веднъж ще занимае своите читатели с Велко. Това става през лятото на 1875 г. в два броя на в. *Ден*. И двете публикации са без редакторски коментар и информират за обиколка на сръбския княз Милан *из някои места на княжеството*, разбирай Сръбското. Кратко съобщение осведомява читателите за негова инициатива, афиширана по време на обиколката, за издигане паметник на *прочутия Хайдутинъ Велка*. Не се посочва мястото на бъдещия паметник. Анонимният автор на другия материал, дописка в бр. 21, която, забележете, е от град Одрин, признава, че за *заслугите, които е направил на сръбския народ, тоя юнак заслужава наградата, която му отдават в тоя случай признателните нему сърби*. Но не пропуска да попита публично чрез трибунала на вестника *тия последните за какъв го имат? – Дали за Сърбин, или за Българин?* Дописникът укорява редакцията на вестника, че не е информирала за това читателите си, защото *него го помнят и познават мнозина старци Българе... Вий знаете, колко лични българи се съизгубили в гръцкото въстание, които днес Гърците са погърчили и не дават ни за реч че са Българи. Така е станало и във Влашко, и въ Сърбия, и даже въ Россия...*³²

30. Пак там.

31. Славейков, П. Р. Съчинения. Т. 7 Публицистика. С., 1981, 248–250.

Този текст, а също и цитираният на Кисимов, удачно потвърждават сполучливо-то наблюдение на Десислава Лилова за добиващата публична популярност през 60-те и 70-те години на XIX век *травматичната категория на "изгубените българи"*. А също и факта, че тя се въвежда и експлоатира от външни наблюдатели, а не от говорители на групите, за които става дума³³. Или казано с други думи, ние не можем да сме сигурни дали дописникът "от Одрин" и жителите около граничния пункт Брегово–Неготин, обрзано казано, преценяват по един и същ начин българо–сръбските отношения и дали разсъждават съизмеримо за разделелата ги през XIX век граница!

Вторият и по-общ въпрос, който поставя пред историка на Възраждането проблемът за формирането на мита, свързан с герои като Хайдут Велко, касае неработената тема за представите от XIX век относно западната граница на българската нация в територията, очертана по-горе в статията. Стои ли той пред българите от края на XVIII и първата половина на XIX в., когато на места междуетническите синори са толкова неясни колкото са цели зони, които, преди да станат част от национални държави, са преминавали от една власт към друга и от един суверен към друг? Или западната сръбско–българска междуетническа граница е резултат на по–късна реалност? Макар проблемът тепърва да подлежи на задълбочено проучване, има някои опорни моменти и част от тях са най-общо следните:

През 1830–1831 г. специална турско–руско–сръбска комисия определя и чертае на място бъдещата нова граница на автономното Княжество Сърбия с Османската империя³⁴. Така чрез държавна межда, митнически бариери и различни правила на живот скоро е нарушена естествената граница на бившия Видински санджак, определяна от природни, стопански и исторически, езикови и народностни репери. Въпреки тази болезнена в перспектива промяна, нямаме достатъчно и сигурни податки за остра реакция на българското население непосредствено в района, още по–малко – в по–отдалечена етническа българска територия. Специално проучване заслужава намесата на Стефан Богориди в тези събития³⁵.

Вероятно част от обяснението за отсъствието на документирана българска реакция, се крие в липсата на необходимост по това време от конкретни действия за стабилизиране на общността (а те, както е известно, се пораждат най–често от страх от асимилиране или при търсене на признание). Друга посока на изследване е липсата на български институции, които през втората четвърт на XIX в. да работят целенасочено за формиране на национално съзнание и да бранят територии, застрашени от чужди попълзновения. Картината се допълва и от политически фактори от висш характер, за които има документални податки, напр. виждането на Русия за българо–сръбската граница, също и популярност на идеята за балканско сътрудничество сред българския елит. Затова, ако при-

32. Ден, г. I, бр. 19, 16 юни 1875, 8 рубрика Външни новини. бр., 21, 30 юни 1875 г., 7, рубрика Вътрешни новини.

33. Лилова, Д. Възрожденският проект за географски речник на българските земи. *Balkanistic forum*, 2004, № 1-2-3, 24.

34. Гавриловић, М. Цит. съч., 285, 309–310, 312–315, 430, 488–490, 505–508. История внешней политики России. Первая половина XIX века (от воин России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.). М., 1999, 316. Вълчев, Г. Поборници от Видинския край. Посвещава се на 150-годишнината от въстанието в Северозападна България. Ч. 1, Видин, 1999, 10–11.

35. Гавриловић, М. Цит. съч., 406, б.3, 491–494. Въпрос на по–друга интерпретация остават поредицата от т. нар. селски въстания в района на Видинско, Белоградчишко, Пиротско.

емем тезата, според която мотивиращите механизми на паметта са насочени към тълкуване на етническият код от позиция на съвременността и политическата ситуация, става разбираемо, защо едва през 60-те години на XIX в. ясно се оформя триадата България, Тракия и Македония и територията на тези три области се очертава като по-българска от останалите части на полуострова³⁶. Историческата фактология е доказала несъмненото активизиране по същото време на пропаганди и териториални претенции към гранични области навсякъде на Балканите.

Ето няколко примера от българската действителност. Без да са изчерпателни, те съдържат интересни податки за вижданията на “възрожденците” относно западната етническа българска граница, касаеща по-конкретно района на популярност на разглеждания тук герой Хайдут Велко.

В обявлението за цитирания вече сборник с народни песни, отпечатано през февруари 1861 г. във вестника на Раковски *Дунавски лебед*, Константин Миладинов пише: *Песните преди шест години зафатихме да събираме одъ секакви стърни одъ западна-та България*. И пояснява, че за него, в разрез с днешната представа, Западна България включва: *т. е. одъ Македония, напр. одъ Охрид, Струга, Прилеп, Велес, Костур, Кукуш, Струмица и др. места*³⁷.

През 60-те години и политиците, свързани с в. *Дунавска зора*, се интересуват от граници и етноси на Балканите. Например в бр. 31 и в бр. 33 вестникът помества съобщение на Васил Стоянов, бъдещият деловодител на Книжовното дружество, за негово предстоящо съчинение с амбициозното заглавие *Кратък статистически преглед на Българско и България*³⁸. Нямаме данни този текст да е бил написан. Няколко месеца преди това същият вестник вече е запалил читателския интерес по темата чрез статията *За славяните въобще*. В частта, разглеждаща българите, четем дословно: *Българе, които обитават собствена България, Тракия, Македония и част от Албания, и ся делят на три главни наречия. А) Балканско, говорено от жителите в България и Тракия, на брой до 4 000 000; б) Шопско, което говорят Шопите у Западна България, на четъ 700 000 и в) Македонско, говорено от Българите в Македония и Албания, които се броят до 2 300 000*. Не са пропуснати и българите, които живеят в *Южна Русия, в Бесарабия, Молдова, Влахия, у Южна Унгария, и в Сърбия броят близо до 1 000 000*. Можем да пресметнем, че според статията българите през 60-те г. на XIX в. са близо до 8 000 000³⁹...

Същият вестник допринася и за популяризиране виждането на Спиридон Палаузов по въпроса за българо-сръбската граница, препечатвайки от в. *Народност* негов материал. Статията е посветена на пореден руски проект за реформи в европейската част на Османската империя. Проектът предлага широка автономия на християните, без да нарушава границите на империята. Авторът на статията смята за най-груба грешка обаче произволно направените *географически разграничения и групировката на населението, които в такива случаи трябва да ся правят с възможна математическа точност*. Професионално и с познание върху демографската характеристика на Балканите, той пояснява исторически и съвременни нему граници на популярни названия като Румелия, Македония, България и предупреждава за опасностите от спекулациите с тях. За темата на настоящата статия е интересно да се посочи, че той дава и определение за западната граница

36. Лилова, Д. Цит. съч., 22.

37. Дунавски лебед, г. I, бр. 20, 7 февруари 1861 г., 88.

38. Дунавска зора, г. I, бр. 31, 24 юни 1868 г., 114–115; бр. 33, 8 юли 1868 г., 121.

39. Дунавска зора, г. I, бр. 16, 26 февруари 1868 г., 61.

на областта *България*. И тя изглежда така: *не ся съмнявам, чи проектът подразумява тука пространството между Тимок, Дунав и Балканът*⁴⁰.

Логично на този фон и в такава идейна обстановка през 1869 г. се появява инициативата на Цариградските българи за написване на кратък учебник, специално предназначен за основните училища в *Западна България и Македония*, където сръбската пропаганда се опитва да разпространява свои книги. От Цариградското читалище предвиждат да поръчат работата на завършилите висше образование в Русия Марин Дринов, Нешо Бончев или Константин Станишев. В историографията е коментирано писмото от 4 април 1869 г. до 31-годишния тогава Марин Дринов с предложение да се включи в инициативата. Предвижда се да се приложат и *2-3 подробни исторически и етнографски карти*⁴¹. Не са ми известни податки Дринов да е реализирал проекта на цариградските българи.

Вероятно тази инициатива за написване на учебник по история, специално за застрашени от чужда пропаганда и териториални претенции български области, кореспондира с идеята за съставяне на географски речник на населените с българи земи. Тя е популяризирана през есента на 1869 г. в пресата чрез учителя Моско Добринов, и подкрепена публично от авторитети като Любен Каравелов и Петко Р. Славейков посредством ресурсите на издаваните от тях вестници. Проектът и резултатите му са коментирани в литературата⁴².

Изброяването на отделни примери вероятно може да продължи със статии от революционната емигрантска преса от средата на 70-те г. на XIX в. Предмет на отделно проучване предстои да бъде и грижата за култивиране популярността на Хайдут Велко през XX в. Особено в години на национално напрежение и кризи, когато честванията, възпоминанията и други ритуални форми, активно съдействат за съживяване на паметта за героите. Особено място в обяснението на мита за Велко заема опитът за отбелязване през 1933 г. в България на 100-годишнината от преминаването на Тимошкия край към Сърбия. Това събитие би могло да се съпостави с честванията по същия повод, но с обратен знак, оттатък Тимок. Това биха били два удачни примера за изследване различията във възпроизводството на историческа памет. Подобни различия обикновено имат за основа несъгласията върху някои съвременни проблеми, с които паметта на общността е в непосредствен контакт.

***

Какъв е епилогът на темата за популярността на българския Хайдут Велко?

Към днешна дата българската част от очертания в началото на статията район на особена популярност на митологизираната личност на Хайдут Велко все още е стопански и социално изоставаща, и демографски застрашена. Откритият през 1986 година "нов път" явно не е оправдал надеждите на хората за интегриране в модерния свят. А паметникът на Хайдутина, това оригинално място на памет стои самотен, буренясъл и безимен... И сякаш потвърждава теорията, че механизъмът "свой-чужд", един от основните ресурси за манипулиране на общественото съзнание, не работи безотказно. Защото героят, за да оправдае своето съществуване, често трябва да противостои на някаква заплаха. Иначе необходимостта от него избледнява.

40. Дунавска зора, г. I, бр. 20, март 1868 г., 77-78.

41. Паскалева, В. Принос към биографията на Марин Дринов. Във: Изследвания в чест на Марин Дринов. С., 1960, 19.

42. Лилова, Д. Цит. съч., 24.

